JYX
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Laihonen, Petteri

Title: A romániai bánsági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében

Year: 2004

Version: Published version

Copyright: © 2004 Akademiai Kiado

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Laihonen, P. (2004). A romániai bánsági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. In N. Kovács, A. Osvát, & L. Szarka (Eds.), Tér és terep : tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. 3 (pp. 81-97). Akademiai Kiado. https://kisebbsegkutato.tk.hu/ter-es-terep-tanulmanyok-az-etnicitas-es-az-identitas

PETTERI LAIHONEN

A romániai bánsági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében[1]

Bevezető

A trianoni békeszerződés által feldarabolt Bánság etnikailag talán legtarkább vidéke napjainkban a Romániához csatolt területeknek. Ezen a vidéken volt lehetőségem terepmunkát végezni három nyári tanulmányút keretében (1998–2000). A finn–magyar terepmunkacsoport[2] érdeklődési köre több területre terjedt ki. Kutatási területünk a romániai Bánságon belül az Arad, Lippa és Temesvár alkotta háromszög volt. Engem nyelvészként természetszerűen a többnyelvűség kérdése érdekelt, magyarul beszélőkkel készítettem interjúkat.[3] Elemzésemben elsősorban az interjúkban előforduló nyelvi ideológiákra összpontosítok, azaz arra, hogyan vélekednek a Bánságban az ott beszélt nyelvekről és a többnyelvűségről.

Bánát-kutatás

A Bánság (Bánát) többnyelvűsége már ismétlődő fogalom a közép-európai kisebbségkutatás fórumain. Ez többek között a Bodó Barna vezette számos magyar vonatkozású kutatásnak köszönhető (Bodó 1994, 1997a; Bakk–Bodó 1999). A magyarul megjelent, Bánátról szóló kutatások száma mégis csekélynek mondható, ha összevetjük a Románia egyéb régióiról készült írásokkal

[1] Ez a szöveg a Kisebbségkutató Intézet 2003. évi konferenciáján hangzott el. A tanulmány folytatása várhatóan az *Ungarische Jahrbücher* 2004. évi kötetében jelenik meg.

[2] A terepmunka irányítói dr. Barna Gábor, a Szegedi Egyetem Néprajz Tanszékének docense és prof. Bo Lönnqvist, a Jyväskyläi Egyetem etnológia tanszékének vezetője voltak. A jyväskyläi kutatók a Hungarológiai projekt keretében vettek részt a kutatásban (lásd www.jyu.fi/hungarologia). A kutatási projekt finn résztvevői valamennyien saját szakterületükhez (etnológia, történelem, nyelvészet) kapcsolódó témát dolgoztak ki. Az írások egy része közös tanulmánygyűjteményben jelent meg: Hannonen–Lönnqvist–Barna, szerk. 2001. Rajtam kívül jelenleg még Bo Lönnqvist folytatja az anyag feldolgozását. A szegedi kutatócsoport a máriaradnai kolostorban található fogadalmi képeknek és az adományozás szokásának széles körű elemzését végzi vallási néprajz keretében, lásd Barna 2002. Az eddig megjelent tanulmányok közül lásd még: Barna–Lönnqvist 2000; Lönnqvist 2000; Barna 2000; Pusztai 2002.

[3] Összesen 15 interjút készítettem magyarul beszélőkkel Lippán, Aradon, Temesvárott és kisebb falvakban. Ezenkívül az elemzés során rendelkezésemre áll a kutatócsoport által készített összes interjú. Az interjúkkal kapcsolatban lásd Laihonen 2001. 18–20; Hannonen 2001. 49; Barna–Lönnqvist 2000.

(Észak-Erdély, Székelyföld, Moldva stb.), azaz a magyarországi kisebbségkutatók körében is kevésbé ismert területről van szó. A kézikönyvekben található általános összefoglalók néha sztereotipikus képet adnak Bánát településtörténetéről, etnikai sokszínűségéről: többnyire a német betelepítés „magyarellenessége" foglalkoztatja a szintézisek íróit, az interetnikus kapcsolatokat gyakran figyelmen kívül hagyják.[4] Csak az utóbbi években kezdtek megjelenni az etnikai csoportok együttélésével foglalkozó magyar kutatások. Bodó Barna munkáin kívül például Felföldi László (2002) kutatja a tánccal kapcsolatos többnyelvűséget, Kupó Jenő (2002) pedig a magyar kulturális hagyományok feltérképezése mellett figyelmet szentel a más csoportokkal való kapcsolatoknak is.[5] Ezenkívül Ilyés Zoltán (2000) megjelentetett egy alapos tanulmányt a vingai járás etnikai szerkezetének változásairól, amelyben német, magyar és román források interpretációit is számba veszi, összehasonlítja.

Nemzetközi viszonylatban a német kisebbség helyzete, történelme és nyelvhasználata a legismertebb.[6] A bánáti németekről szóló tudományos beszámolókat többnyire olyan kutatók készítették, akik a Bánátból települtek át Németországba.[7] Az írásokban a németeket leggyakrabban külön, izolált csoportként mutatják be. A többi etnikumról sztereotipikus képet kapunk, a románokat vagy a magyarokat például jobbára negatív általánosításokkal jellemzik. Nem tesznek különbséget ugyanakkor a bánáti és a máshol élő magyarok, románok között, miközben a bánáti németeket mindig külön csoportként kezelik. A kritikusabb szemléletű kutatások[8] nem tudtak ez idáig domináns szerephez jutni.[9] Bánát olykor nemzetközi fórumokon is szóba kerül,[10] de például a kétnyelvűség-kutatás alig foglalkozott a régióval.[11] Összefoglalva elmondható, hogy a Bánság kisebbségei és gazdag multikulturális öröksége viszonylag ismeretlen mind a magyar, mind a nemzetközi szakmai körökben.

A kis számú, Bánátról szóló forrás gyakran csak egyetlen nemzeti csoport bemutatásával foglalkozik. A bánáti mozaik holisztikus leírásával tehát nemigen találkozhatunk. Sőt, néha egymással szembeállítva ábrázolják a bánáti nemzetiségeket. Ennek oka talán abban a szemléletben kereshető, amit csoportunk egyik néprajz szakos hallgatójától hallottam, amikor egy krasován faluban jártunk: „Kár, hogy ezeket az érdekes falvakat nem kutatták eddig, pedig ez a horvátok feladata lenne." Azaz, mindenki csak a saját csoportját, saját nemzetének kisebbségét kutassa. Módszertanilag ez a szempont is teljesen elfogadott, elvégre ilyen formában a kutató sok olyan információ birtokában van már a kutatás elején, amit egy kívülálló talán nem is tud elsajátítani.

[4] Kósa 1977; Balassa 1989; Ács 1996. A bánáti magyarok településtörténetéhez lásd Bálint 1972.
[5] Lásd még Zatykó 1995.
[6] Az egyik legalaposabb és legismertebb forrás a Petersen szerk., 1933.
[7] König 1995; Greffner 1996; Gehl 1998.
[8] Weber-Kellermann 1978; Seewann 2000.
[9] Vö. Schödl 1995.
[10] Chelcea 1999; Batt 2001.
[11] Goebl et al. 1996; Toma 1998.

Ráadásul a különféle kulturális utalások könnyebben értelmezhetőek, amennyiben a kutató saját kultúráját tanulmányozza.[12] Végezetül, a minden kisebbség szempontjából szórványvidéknek nevezhető Bánát nem kedvelt területe az alapvetően „nemzeti" jellegű kutatásoknak.

Létezik ugyanakkor másfajta szemlélet is, amely szerint ilyenkor a kutató megismerkedik egy olyan kultúrával, amelynek nem tagja. Egy ilyen „utazónak" minden új és érdekes, semmi sem magától értetődő, minden „alapfeltevés, kiindulópont" megvizsgálandó kérdésként merül fel (Lönnqvist 2000).

Módszertanilag talán az is elmondható, hogy a saját csoportját kutató hajlamosabb kvantitatív módszerekkel dolgozni, míg a külső szemlélő inkább kvalitatív módszereket alkalmaz: azaz az első esetben saját hipotéziseit, intuícióját kívánja tudományosan bizonyítani a kutató, a külső szemlélő viszont sajátos, eddig fel nem tárt jelenségeket szeretne leírni, megérteni.

A fenti érvek tehát amellett szólnak, hogy külső szemlélőként is vizsgálhatom a bánáti nyelvhasználatot. Ebben a szellemben a bánsági magyarok körében készített interjúk alapján mutatok be néhány bánáti nyelvi ideológiát.

Jelen írásomban először röviden összefoglalok néhány adatot a bánáti többnyelvűségről. Cikkem második részében a többnyelvűséggel kapcsolatos ideológiákat érintő megnyilatkozásokat fogom elemezni. Végül kitérek a tolerancia fogalmának értelmezésére a bánáti többnyelvűség körüli ideológiákkal kapcsolatosan.

A romániai Bánság többnyelvűsége

Demográfiai adatok. A romániai Bánság többnyelvűségéről néhány statisztikai adat segítségével kaphatunk világos képet. Először nézzünk meg két népszámlálási adatot napjainkból, illetve a századfordulóról. Az 1900-ban végzett népszámlálás szerint (Petersen et al. 1933. 214) 38% román, 27% német, 18% szerb és 15% magyar anyanyelvű élt az egész Bánság területén. Ha viszont csak a romániai Bánság (Arad, Temes és Krassó-Szörény megyék) 1910. évi és jelenlegi nemzetiségi adatait vizsgáljuk[13] *(1. táblázat)*, akkor világosan

[12] Szépe György (2003. 10.) a magyarpárú kétnyelvűség kutatásával kapcsolatosan a következőket jegyzi meg: „Nem könnyű … magyar identitású kutatóknak olyan szempontot találni, amelyet minden érdekelt »objektív«-nak fogad el." Ennek oka talán a kutató kulturális hátteréből (identitásából) származó bizonyos előfeltevések, kiindulópontok reprodukálásában található. Szerintem ennek felismerése után a helyzet az érdekeltek dialógusával orvosolható, ami eddig nagyrészt elmaradt Kelet-Közép-Európában.

[13] A népszámlálásokat mindig óvatosan kell kezelni. A közép-európai népszámlálások adatait gyakran befolyásolják a különféle kisebbségpolitikai tendenciák (lásd Gal 1993; Varga 1998). Ráadásul a népszámlálások mindig konkrét politikai döntések alapjául szolgálnak (különféle küszöbök, támogatások, politikai képviselet), ezért még kampányok is folynak körülöttük. Bemutatásuk és elemzésük is szelektív, például a magyar források gyakran az 1910-es népszámlálást idézik, mivel akkor volt a legnagyobb a magyarok száma a Kárpát-medencében, nem kis mértékben a magyarosításnak köszönhetően.

1. táblázat. A romániai Bánság nemzetiségi összetétele 1910-ben és 2002-ben[14] (százalékban)

Megye	Román		Magyar		Német		Zsidó		Összesen	
	1910	2002	1910	2002	1910	2002	1910	2002	1910	2002
Arad	57,9	82,1	25,7	10,7	11,6	1,1	2,2	*	97,4	93,9
Krassó-Szörény	73,6	88,2	4,0	2,4	10,7	1,8	0,6	*	88,9	92,4
Temes	39,9	83,3	17,2	7,6	33,5	2,1	2,1	*	92,7	93,0
Összesen	57,1	84,4	15,6	6,9	18,6	1,7	1,6	*	92,9	93,0

*Nincs adat.

látszik, hogy míg a román nemzetiségűek száma igen megugrott a 20. század folyamán, addig a német lakosság száma drasztikusan csökkent. A magyarok száma körülbelül megfeleződött, a zsidók[15] viszont mára gyakorlatilag már eltűntek a statisztikákból.[16]

Bánát történelmét gyakori népmozgások jellemzik: a török hódoltság után német („sváb") telepítés folyt a megüresedett területekre. A 18–19. században több őshonos és új népcsoport is otthonra lelt a Bánátban (románok, magyarok, szerbek, horvátok, szlovákok, romák, csehek, ukránok, bolgárok, zsidók, franciák stb.). A 19. század végén jelentős volt a kivándorlás Amerikába. Trianon és a második bécsi döntés sok magyart mozdított el a Bánátból, amely a román oldalon maradt. A második világháborút túlélő zsidók kivándoroltak Izraelbe. Az orosz kényszermunkából visszatért németeket pedig megvásárolta a nyugatnémet kormány. Végül 1990-ben a diktatúra bukásával az utolsó akadály is megszűnt a kisebbségek előtt, és a korábbihoz képest csak nagyon kevés, főleg idősebb német lakos maradt a Bánátban. Az 1992-es és 2002-es népszámlálások adatait összevetve azt látjuk, hogy az utóbbi években drasztikusan csökkent a magyarok száma is, például Arad megyében 62 000-ről 50 000 alá esett a számuk; ez többek között a nagy kivándorlási kedvet jelzi. Az interjúkban is gyakran utalnak arra, hogy a család egy része külföldön lakik, általában Németországban vagy Magyarországon.

A megüresedett területekre folyamatosan új betelepülők érkeztek, főleg Románia keleti részeiből, de sok magyar anyanyelvű is ily módon telepedett le a Bánságban. Bakk és Bodó (1999) adatai szerint a Temes megyében lakók körülbelül egyharmada a megye határain kívül született.

[14] A legújabb (2002-es) romániai népszámlálási adatok a http://www.recensamant.ro/ címen találhatóak meg. A korábbiakról lásd Varga 1998; Petersen 1933.

[15] A zsidók anyanyelve és nyelvtudása külön tanulmányt érdemelne. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint például a Temes megyében élő 625 zsidó közül 47% román, 34% magyar, 10% német, 8% jiddis anyanyelvű. Az aradi zsidóságról lásd Glück 2002.

[16] Az egyszerűség kedvéért itt a többi nemzetiség adatai nem szerepelnek, bár számuk néhány esetben jelentős (pl. szerbek, romák, szlovákok, bolgárok, ukránok, horvátok).

Összefoglalva: a korábbi, nagyon tarka többnemzetiségi állapotot, amelyben többnyire egyetlen csoport sincs abszolút többségben, egy nagy román többség, illetve számos szórványos kisebbség (amelyek közül legnagyobb a magyar) váltotta fel a romániai Bánságban. A mai romániai Bánságot járva személyesen találkozhattunk román, magyar, német, szlovák, horvát, bolgár és szerb anyanyelvűekkel.

A többnyelvűség jellemzői. A bánsági többnyelvűség jellemzője a nemzetiségek együttélése. Más szóval, a Bánságban kevés egynyelvű, egynemzetiségű falu, város létezett/létezik. Még a harmincas évek német „nyelvsziget" ideológiáját[17] terjesztő kutatók is elismerték, hogy a Bánság esetében nem beszélhetünk izolált nyelvi csoportokról (Petersen 1933. 231).

Az emberek életében a többnyelvűség könnyen tetten érhető a nyelvi életrajzokban. Néhány példa a magyar–román–német nyelv használatára otthon és az iskolában:

- asszony (szül. 1932), szülei magyarok, német nyelvű iskolába járt. Férje román, otthon leginkább a román nyelvet használja.
- asszony (szül. 1922), szülei magyarok, két osztályt német nyelvű, kettőt román nyelvű iskolában járt. Férje magyar.
- asszony (szül. 1922), apja szerb-zsidó, anyja zsidó. Otthon magyarul beszéltek. Négy osztályt járt román iskolába, 8 évet német iskolába.

Az iskola és a házastárs nyelve gyakran különbözik a gyermekkorban otthon elsajátított első nyelvtől. Ezenkívül többen megtanulták a szomszédok nyelveit is.

Természetesen bizonyos helyek, alkalmak kiemelt színterei a többnyelvűségnek. Jellegzetesen többnyelvű találkozóhely a kereskedelem. A lippai piac etnikai összetétele például a következőképpen nézett ki az 1930-as években: a szűcs, egy hentes és egy kocsmáros román volt, a fodrász és egy hentes német, a pék és egy kocsmáros magyar, a molnár, valamint az alkalmi kimérés tulajdonosa zsidó. *(Saját gyűjtésem eredeti forrásokból.)*

Hasonlóképpen napjainkban a román anyanyelvűek a határmenti kiskereskedelem miatt sajátítják el a magyar nyelvet. Többnyelvű színtérként gyakran említik a szomszédságot (ami nagyon fontos kategóriának tűnik az adatközlők szerint[18]) és a munkahelyet is.

Nyelvpolitikai tényezők. A központi hatalom mindig igyekezett saját nyelvét előtérbe állítani, támogatni, gyakran a többiek háttérbe szorításával. Így a kezdetekben a Bánátban kiterjedt – főleg német nyelvű – iskolarendszer alakult ki, amit azután a 20. század fordulóján megpróbáltak elmagyarosítani

[17] Elemzését, kritikáját lásd Weber-Kellerman 1978.

[18] Kupó 2002. 101–103. adatai alapján Bánátban a szomszédsági kapcsolatok gyakran hangsúlyosabbak még a rokoni kapcsolatoknál is.

(Petersen et al. 1933). Trianon után a magyar iskoláztatás háttérbe szorult (Kovách et al. 1997), majd a második világháborút követően a német is (Toma 1998). Jelenleg legnagyobb magyar problémaként a magyar iskolák csökkenő tanulólétszámát szokás említeni.[19] Ennek több oka is lehet: a magyar nyelv vélt vagy valós minimális gyakorlati haszna a románnal („az állam nyelve", „a továbbmenetel nyelve") vagy a némettel („nemzetközi nyelv") szemben (Laihonen 2001); a szülők és a helyi elit „rejtőzködése" a kisebbségi szerepvállalás elől (Bakk–Bodó 1999); a magyar iskolák nehéz tanrendje (a magyar irodalom és nyelv mellett román irodalmat és nyelvet is anyanyelvi szinten kell tanítani), illetve az oktatók színvonala (sok a képzetlen helyettesítő tanár vagy tanító). Ráadásul Romániában minden iskolában kötelező románul oktatni a történelmet és a földrajzot (Kontra–Szilágyi 2002). A helyi kisebbségi vezetők elpanaszolták, hogy a bánáti magyar iskolák attól is szenvednek, hogy egy román nyelvű iskolán belül (vagy összevonva) kell működniük.[20] Péntek János és Benő Attila szerint Romániában a sok korlátozás és esélyegyenlőtlenség a magyar nyelvű oktatást illetően alapvetően az oktatási törvényből fakad (Péntek–Benő 2003. 138–139.).

A Bánságban nem találunk többnyelvű hivatalos táblákat. Csupán a templomok, kisebbségi intézmények stb. körül lehet nem román nyelvű írásokat is látni. A kisebbségi vezetők szerint kevés az igény a kétnyelvű helységnévtáblák használatára, habár sokan ismerik, s egyesek még több nyelven is használják a falvak neveit. A hivatalos ügyintézés nyelve (kivéve a kisebbségi intézményeket, egyházakat) majdnem kizárólag a román.

A politikai képviselet terén leginkább a magyar és német kisebbségi pártok vannak jelen a helyi önkormányzati szervekben. Tapasztalatunk szerint a kisebbségi civil egyesületekben és a sajtóban többnyire ugyanazok a személyek képviseltetik magukat, mint a politikában és az egyházakban (például egy lelkész lehet RMDSZ-vezető és kulturális egyesület vezetője egyszerre). Így a helyi kisebbségi elit nagyon szűk rétegből táplálkozik (ráadásul az úgynevezett 1989-es forradalom után sokan áttelepültek közülük Magyarországra, illetve Nyugatra, lásd Bakk–Bodó 1999).

A katolikus egyház fontos összetartója a magyar, német, bolgár, krasován kisebbségeknek. Tapasztalatunk szerint a katolikus egyház igyekszik a hívők igényei szerint használni a Bánátban beszélt nyelveket.[21] Az egyháznak nincs határozott etnikus jellege, pragmatikus többnyelvűségi ideológiát képvisel.

[19] Bodó Barna (1997b. 83.) szerint például Temesváron „a magyar gyermekek 76 százaléka nem magyar iskolába jár".

[20] Egy ilyen iskolában járva azt tapasztaltam, hogy például magyar nyelvű kiírások, faliújságok alig találhatóak, azaz a vizuális nyelvi környezet többnyire román nyelvű volt. (A vizuális nyelvi környezet jelentőségéről lásd Benő 2003. 171–173.)

[21] Egy idős pap azt hangsúlyozta az interjúban, hogy a lelkészképzés során a többnyelvűségre külön figyelmet fordítottak. A gyakorlatban ez úgy történt, hogy a hét egyik napján az egyik nyelvet, a másik napon a másikat használhatták stb.

Német források szerint azonban a temesvári püspökség sokáig német orientációjú volt, de a németek kivándorlása miatt a forradalom utáni években a magyarok lelki gondozására került a hangsúly (König 1995. 287; vö. Toma 1998. 67.). A mai napig háromnyelvű miséket tartanak a Bánságban, de a fiatalok számára szervezett programok nyelve már többnyire a román.[22]

A média területén a televízió és a rádió játszik központi szerepet. Újságot kevesen fizetnek elő, viszont nem ritka a parabolaantenna. Magyarul tudó interjúalanyaink közül sokan nézik a magyar nyelvű csatornákat. Magyarázatul néhányan azt is megemlítették, hogy a román televízió nincs szinkronizálva.

Összefoglalva, a bánáti többnyelvűség erősen csökkenő tendenciát mutat a népszámlálások tükrében, de a lakosság legalább 16%-a még mindig többnyelvű. Ezzel szemben a fiatalság egyre kisebb része lesz többnyelvű. Más szóval, többnyire talán már csak a kisebbségi anyanyelvű gyermekek sajátítanak el egy második vagy harmadik nyelvet.

Nyelvi ideológiák

A *nyelvi ideológia* terminus nyelvről szóló megfogalmazásokat, véleményeket vagy hiedelmeket foglal magában (Woolard–Gal 1995; Schieflin–Woolard–Kroskrity 1998). A nyelvi ideológiák összekapcsolják a nyelvet a társadalommal: társadalmi célokat tükröznek és hatalmi pozíciókkal függnek össze. Elég itt például a nyelvi standardok körüli vitákra utalni (Silverstein 1995).

A nyelvi ideológiák kutatásának nincs szigorú, egységes módszertana. Elemzésük gyakran szociolingvisztikai eljárásokra – például az attitűdvizsgálatra – hasonlít. Továbbá, a népi nyelvészeti *(folk linguistics)* kutatások szintén foglalkoznak népi vélekedésekkel (Niedzielski–Preston 2000). Lényeges különbség közöttük az, hogy a nyelvi ideológiákat mindig egyéb társadalmi ideológiákkal vagy a hatalommal kapcsolják össze (Woolard 1998. 4.), míg a népi nyelvészeti kutatások leíró jellegűek, vagyis azzal foglalkoznak, hogy az emberek hogyan reagálnak (nem tudatosan) egy adott nyelvi jelenségre, illetve hogyan kommentálják (tudatosan) azt (Niedzielski–Preston 2000. 25.). A nyelvi ideológiák elemzésének célja kétoldalú: egyrészt természetesnek vélt ideológiák (pl. nyelv és nemzeti összetartozás) átláthatóvá tétele (de nem tagadásuk vagy igazolásuk), másrészt ezen ideológiák múltbeli és mai funkciójának elemzése (Gal–Woolard 1995. 132–133.).

A dolgozatom elején említett tények, gondolatok a többnyelvűségről vagy a magyar nyelv bánáti helyzetéről akár magukban is elemezhetők nyelvi ideológiaként. Elmondható például, hogy a többnyelvűséget különleges állapotként kezelem (ezért a hosszú leírás), vagy hogy szerintem mindenkinek joga legyen az anyanyelvén tanulni (ezért a fejtegetések az iskoláról). A fent

[22] Az egyházak nyelvhasználatáról Romániában általánosan, lásd Péntek–Benő 2003. 140–141. A bánáti katolikus egyházban használt nyelvekről bővebben: Barna–Lönnqvist 2000. 126–128.

említett adatok azonban a Bánátot – és a bánáti nyelvi ideológiákat – mindenképpen felülnézetből láttatják. A következőkben azt fogom bemutatni néhány jellegzetes, gyakori példán keresztül, hogy az interjúkban hogyan vélekednek a többnyelvűségről. Arról is szót ejtek, hogy milyen más, nyelven kívüli jelenségekkel kapcsolják össze a többnyelvűséget vagy az egynyelvűséget. Az általánosan alkalmazott eljárással (pl. Langman–Lanstyák 2000.) ellentétben nem próbálom meg kitalálni a különféle megnyilatkozások hátterében rejlő gondolatokat, mivel ez az eljárás véleményem szerint módszertanilag megkérdőjelezhető. Elemzésem csupán arra koncentrál, hogy az interjúkban milyen népi nyelvészeti megnyilatkozások fordulnak elő a különböző interakciós helyzetekben.[23]

A többnyelvűség mint mindennapos, természetes és pozitív jelenség. A többnyelvűség mint mindennapos, természetes jelenség többször előfordul az interjúkban, és pozitív jelenségként értékelik. Az egyik tipikus megnyilatkozás a „három nyelv" (magyar-román-német) párhuzamba állítása. Általában végkövetkeztetésként fordul elő, azután, hogy a beszélgetés az interjúalany különféle nyelvhasználati szokásaira terelődött:

(1) (P299) HW54[24] A szomszédokról folyik a beszélgetés

PL: Hát például itt a szomszédokkal, milyen nyelven szokott, vagy milyen sz..
HW: Itt például a szomszédokban, ez a kettő magyar család, jobbról balról románok
PL: Igen
HW: úgyhogy minden- nincsen probléma így a szomszédokkal beszéljük a nyelvüket (- -)
PL: Igen
HW: Igen a magyar és a román ez a ez a öö @principal@ vagy- hehhe
PL: Igen és itt akkor van még az (…) öö asszony
HW: Igen
PL: aki németül-
HW: Igen hát igen ők velük németül
PL: Igen akkor lehet- öö mondjuk egy átlagos napon beszél- öö szóval
HW: Három nyelvet

[23] Ebben a tanulmányban kizárólag a többnyelvűséggel kapcsolatos interjúrészleteket kívánom elemezni. A magyar, a román és a német nyelvvel kapcsolatos népi vélekedések elemzése egy korábbi írásomban (Laihonen 2001) található.

[24] A használt kódok a következők: Cím: HW = magyar nő, HM = magyar férfi, GW = német nő. A számok az interjúalanyok korát jelzik. Zárójelben az interjú készítési évét és a kazetta számát adtam meg. Transzkripció: PL (Petteri Laihonen), szimbólumok: (,) = rövid szünet; (.) = hosszú szünet; @ = hangváltás; vagy- = javítás; (- -) = nehezen érthető.

PL: Igen
HW: Három nyelvet
PL: Akkor sok gyakorlata van- szerencsés-
HW: heheheh
PL: Itt heh ilyen-
→HW: Szóval ebbe a Bánáti részbe(.) Itten kell tudjál legalább három nyelvet

Itt a „nincsen probléma … beszéljük a nyelvüket" a pozitív hozzáállást tükrözi. A példa végén pedig jön a „szabály", vagyis az összefoglalás („kell tudjál legalább három nyelvet"). A következő összefoglalás viszont szorgalommal, igyekezettel köti össze a nyelvtudást:

(2) (P199) HM74

PL: És hol tanulta ezeket a nyelveket?
HM: Hát édes fiam (,) itten az az ember aki egy kicsit iparkodott(,) az tudja mind a három nyelvet…

Az adott interjúalany kertész, aki termékei eladása szempontjából tartja elengedhetetlennek a többnyelvűséget. Mindkét példában természetes, pozitív jelenségként említik a többnyelvűséget.

A többnyelvűséget gyakran kapcsolják össze a toleranciával is:

(3) (P200) HM35 arról beszélgettünk, hogy a munkahelyen, a kocsmában, voltak-e konfliktusok.

HM: Na szóval ilyen szavakban sértettünk egymást de azt akarom mondani hogy például nem írják föl a homlokomra hogy magyar vagyok pedig sokan ismernek és emiatt hogy magyar vagyok de én nem tartom szóval nem tartom ezt az irigységet hogy én magyar vagyok és ezért nekem más jogaim vannak és én szerintem az- fekete lehet akarmilyen színű is ember legyen én szerintem
PL: Igen igen
→HM: hogy akkor lehet hogy én azért beszélek olyan könnyen mert két nyelvet tudok (,) egy kicsit németül amit az iskolában tanultam és lehet hogy nekem azért könnyű mert ha már egy német vagy egy török vagy egy olasz vagy mit tudom akármelyik beszél nem sért a fülemnek hogy idegen nyelven beszél megengedem szóval nem sért ha például ők ketten vannak nem csak egyik tud öö mondjuk románul
PL: Igen igen
HM: És ők valamit beszélnek mondjam ennek @te ha te tudsz románul miért nem beszélsz románul@ engemet nem sért inkább kíváncsi vagyok ö hogy mit beszéltek és a szavakat hogy kiejtették hogy öö milyen ööö na hogy megtanuljam esetleg

Az idézett rész előtt arról volt szó, hogy román–magyar focimeccsek közvetítésekor szoktak tréfálkozni a munkahelyén – a kocsmában – azzal kapcsolatosan, hogy ő magyar. Ezután az adatközlő rátér arra, hogy azért nem tartja fontosnak saját nemzetiségét hangsúlyozni, „mert két nyelvet tudok". Továbbá ezért sem sértődik meg, ha valaki idegen nyelven beszél az ő társaságában.

Az „egynyelvűekről" alkotott kép
a) Egynyelvű ismerősök. Bánát *összes* lakosa sem ma, sem korábban nem volt két- vagy többnyelvű. Az Arad–Lippa–Temesvár háromszögre jellemző román–magyar–német háromnyelvűség is fokozatosan csak román–magyar kétnyelvűségre redukálódik. De régebben sem volt mindenki többnyelvű, ami persze ellentmond a „kell tudjál legalább három nyelvet" ideológiának. Szóba kerül néha például, hogy valaki miatt beszéltek vagy tanultak meg valamilyen nyelven:

(4) (P299) GW73

PL: Kivel beszélgetett magyarul-
GW: Magyarul?
PL: Igen
GW: …először mivel a Bözsi néni nem tudott hát románul és németül is nem csak magyarul tudtak és- beszéltünk… míg a páromnál- a férjem az jól tud még ez volt munkában és ott beszélt magyarul is és akkor ő tud mind a három nyelven…

A példában a magát németnek valló asszony azzal magyarázza meg később, hogy már nem tud olyan jól magyarul, mivel meghalt a „Bözsi néni", aki csak magyarul tudott, és a piacra – ahol szintén használta a magyar nyelvet – sem bír járni.

(5) (P2 99) HM65 arról beszélgettünk, hogy kivel szokott magyarul beszélni

PL: Van-e a családban akivel más nyelven szokott beszélgetni
HM: Hát például nálunk is amikor itt van a vejünk a lányomnak a férje akkor kell románul beszéljünk hogy értse ő is mindent. Úgy a lányommal legtöbbet magyarul beszélünk amikor hazajön (.) ő és hát a gyerekekkel megint románul (,) az unokákkal

A másik gyakori utalás az egynyelvű családtagokra vonatkozik. Itt is természetesnek tartja az adatközlő, hogy valakivel románul kell beszélni. Továbbá nem említi negatívan a vejét vagy az unokáit, akik nem tudnak magyarul.

b) Egynyelvűségről általában. A fent említett neutrális, természetes egynyelvűségkép is többször előfordul, ha konkrét rokonról („vő, unokák") vagy ismerős személyről („Bözsi néni") van szó. Ilyenkor nem fordul elő, hogy negatív

fényben tüntetik fel az illetőt. Viszont ha általánosítva beszélnek az egynyelvűekről, akkor más a helyzet:

(6) (P299) HW54

PL: A románok németek mennyire tudnak magyarul?
HW: Hát aki akar román az megtanul de vannak olyanok hogy mondják hogy @én nem akarok megtanulni@
PL: Min múlik hogy-
HW: Az akaraton vannak ezek a fajgyűlölők (.) nemzetgyűlölők hogy @ nem akarok én erős vagyok és nem akarok más nyelvet tanulni csak az én ország nyelvemet@ (.) vannak akik akarnak és szeretnek (,) én azt mondom hogy akárhány ember annyi vagy annyi nyelvet amennyit tudsz annyi ember vagy

Itt az adatközlő hangsúlyozza a nyelvtanulás *akarásának* fontosságát. Különbséget tesz *olyanok* vagy *ezek* – akik nem akarnak – és *én* között, aki szeret nyelveket tanulni. A különbséget nyelvileg még az is hangsúlyozza, hogy kvázi idézettel (a hangváltás @-val van jelölve) különbözteti meg az *ezek* és az *én* véleményét.

A kérdés románokra és németekre vonatkozik, de a válaszban már csak románokról lesz szó (*aki akar román…).* Ilyen módon az adatközlő elhárítja az összekapcsolást a németeket illetően. A többnyelvűséghez való hozzáállás szerint gyakran két román csoportot különböztetnek meg a lakosságon belül:

(7) (P599) HM34

PL: Itt a többi nemzetiség mennyire-(,) kik azok akik legjobban tudnak és kik akik leginkább nem tanulták
HM: Mármint a bennszülöttek a román bennszülöttség azok (,) sejtenek (,) értenek jól (.) Akik nem akarnak akik jöttek lent Olteniából Moldovából
PL: Igen
HM: És ezek is mondják meg az embernek hogy hazátlan nem a benn- az idevalósi román

A megkülönböztetés összeköti a nyelvtanulási hajlandóságot a szülőhellyel, a román *bennszülöttek* feltehetőleg értenek más nyelveken is. Továbbá, az olténiai, moldovai románokat az intolerancia jellemzi *(ezek… mondják az embernek… hogy hazátlan).*

Az interjúkban a nyelvtudáson kívül sok egyéb negatív tulajdonság is szóba kerül („lopnak, gyilkolnak", nem dolgoznak, igénytelen ételeket esznek, rossz pálinkát főznek, az állatokkal rosszul bánnak stb.). A többnyelvűségi ideológia (pl. egy másik interjúban: *sokkal toleránsabbak, akik idevalósiak, azok már úgy nőttek föl, hogy a Bánát az mégiscsak egy többnyelvű hely…*) így fontos része a lokális identitásnak, ami viszont kizárja a máshonnan betelepült románokat.

Összefoglalva: Az interjúk alapján megállapítható, hogy a többnyelvűséget természetesnek és pozitív jelenségnek tartják az adatközlők. A többnyelvű személyeket megértő, toleráns emberekként ábrázolják. Ugyanakkor azt is természetesnek tartják, hogy vannak egynyelvű bánáti családtagok, rokonok, ismerősök. De az egynyelvűséget *általában* úgy mutatják be, hogy valaki nem hajlandó egy másik nyelvet megtanulni. Továbbá, nacionalistaként vagy rosszakaratú emberként jellemzik az egynyelvűeket. Végül, az *általános, rosszakaratú* egynyelvűséget a Bánáton kívülről jött románoknak tulajdonítják, és így különbséget tesznek a helybeli és máshonnan érkezett románok között.

A tolerancia mint a regionális identitás része

A fentiekben röviden elemzett nyelvi ideológiák nem tartoznak a megszokottak közé. Bár általában is kevés információnk van például a többnyelvűséggel kapcsolatos attitűdökről (Baker 1992), Kontra (2000. 71.) alapján megállapítható, hogy az erdélyi magyarok többsége a kétnyelvűséget kényszernek érzi, és a megkérdezéskor néha a létét is tagadja. A szórvány és tömb közötti különbség természetesen lényeges magyarázó tényező, de többről is szó lehet. A tanulmányom elején említett írások (főleg a Magyarországon és Németországban készültek), amelyek a Bánátot különféle nyelvek küzdőtereként mutatják be (Laihonen 2001) – vagy kizárólag egy etnikai/nyelvi csoport szempontjából elemzik –, nem veszik figyelembe a „helybeliek" saját magukról kialakított képét.

A bánáti többnyelvűségről a helybeli értelmiség is készített már értelmezéseket. Leginkább ezek az írások hasonlíthatóak össze az interjúkban elhangzottakkal. A következőkben a nyelvi ideológiák kérdését fogom összevetni ezekkel a helyi interpretációkkal.

A tolerancia mint fogalom már többször előfordult a Bánátot tárgyaló tanulmányokban. Például Neumann (1996) szerint a többnyelvűség és multikulturalitás már régóta közös hagyomány a bánáti lakosság körében, illetve az etnikai csoportok a múltban is pozitívan viszonyultak a többnyelvűséghez. Neumann a többnyelvűséget és a multikulturalitást tartja a regionális bánáti identitás fő elemének, és szerinte a betelepült románok is gyakran elsajátítják a többnyelvűségi ideológiát. Bár azt is megjegyzi, hogy a Bánátot elárasztják az olyan, Olténiából, illetve Moldovából betelepülő románok, akiknek nincs tapasztalatuk a multikulturalitással vagy a többnyelvűséggel kapcsolatban. A multikulturális regionális identitás fő ellenségének mégis a román központi politikusok és a helyi román nyelvű sajtó nacionalista hozzáállását és az oktatásra gyakorolt befolyását tartja.

Más szerzők kiélezettebben fogalmaznak. Például Bodó (1997a) a „befogadó-Bánát" elnevezést említi, de inkább cinikusan viszonyul hozzá, számára a román többség viselkedése éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Egyik, 1997-ben megjelent munkájában így ír erről: „A román többség megszokta a kisebbség jelenlétét, létezésüket *tudomásul veszi*. Olyanszerűen, ahogyan tudomásul

vesszük az útburkolati gödröt avagy a rossz időjárást. Nem foglalkozik vele, olykor-olykor ha érdekeik keresztezik egymást, mordul egyet, mint mikor zöttyen egyet a kocsi a rossz úton" (Bodó 1997b. 81.).

A tolerancia inkább a megtűrés szintjén nyilvánul meg a helyi (temesvári) politikában, a kisebbségi igényektől viszont vita nélkül eltekintenek. Ugyanakkor a magyar kisebbség szempontjából a „toleráns közeg" szerinte szinte lényegtelen kérdéssé teszi a magyar kultúrát és nyelvet. Például a Bánátba beköltöző székelyek „ragaszkodása anyanyelvükhöz vélhetően erősebb lett volna, ha az rejtett, netán nyílt támadás célpontja" (Bodó 1997b. 82.).

Chelcea román szempontból vizsgálja a kérdést (Cristea–Lațea–Chelcea 1997; Chelcea 1999). Egy korábbi cikkében megállapítja, hogy a bánáti román lakosság a kisebbségekhez hasonlóan használja a „jövevény" és „helybeli" megjelöléseket. Egy másik írásában viszont megállapítja, hogy az etnikai csoportok közti tolerancia nem mindig jellemezte a bánáti viszonyokat. Példaként a két világháború közötti románosítást említi az adminisztrációban és a gazdaságban, amikor a helyi román elit magához ragadta a hatalmi pozíciókat, és azt a kisebbségiekkel szemben érvényesítette. A multikulturális identitás születését ő az államszocializmus idejére datálja. Szerinte akkorra a bánáti lakosság kifejlesztette regionális identitását a központi államhatalommal szemben. A „helybeli" bánátiak kezdték magukat civilizált, kulturált, szorgalmas és toleráns embernek tekinteni, a kelet-romániai központ (Bukarest) képviselőit és a keleti megyékből bevándorló embereket viszont balkáni, elmaradott, lusta, korrupt, kulturálatlan nacionalista tömegnek tartották. A pozitív regionális önkép kialakításának fontos elemét képezték a „nyugati" kisebbségek: a németek és a magyarok. Ilyen módon a románok regionális identitásában pozitív tényezőként jelent meg a kisebbségiekkel való együttélés. Ugyanez befolyásolta történelemszemléletüket is, a korábbi nacionalista diskurzusok helyére a multikulturális történetek kerültek. Végül Chelcea kitér a bánáti „tolerancia" ellentmondásos voltára, arra, hogy az egyéb megyékből jött románokat negatív előítéletekkel bélyegzik meg.

Összefoglalva: Az itt említett tanulmányok, hasonlóan az interjúalanyok szemléletéhez, a többnyelvűséget és a toleranciát a regionális identitáshoz kapcsolják. Ennek fő tényezője a központtól való különállás, a saját identitás, ami összeköti a többséget (románok) a kisebbségiekkel. A bánáti identitás fontos eleme a „hajlandóság", „akarat" a többnyelvűség iránt; ez elsősorban a „helybeli" lakosságot jellemzi. A mindennapi gyakorlat és az elit viselkedése persze nem mindig tükrözi ezt. Ez a regionális identitás megakadályozza a nyílt konfrontációt, de a politika szintjén megjelenik a Kelet-Közép-Európára jellemző pozitív diszkrimináció hiánya, vagyis kizárólag a többség igényei érvényesülhetnek, habár a kisebbségek sem támasztanak nagy, harcias igényeket.[25] A politikában az egynyelvű nyelvi ideológiák (pl. „természetes az

[25] Vélhetően a konfrontáció elkerülése vezetett például ahhoz, hogy a temesvári magyar diákszervezet hamar lemondott a temesvári magyar nyelvű felsőoktatás igényéről (l. www.tmd.ro).

államnyelv kizárólagos használata bizonyos helyzetekben") kapnak fő hangsúlyt, ahogyan gyakran a kisebbségek anyaországában készült írásokban is (pl. a többnyelvűség figyelmen kívül hagyása).

A nyelvi ideológiák kutatása kizárólag az ideológiák leírására, elemzésére koncentrál. Mégis zárszóként hipotézisszerűen megfogalmazható néhány gondolat a bánáti magyarok körében zajló nyelvcseréről,[26] mivel mindig a nyelvi ideológiák adják azt a szűrőt, amelyen keresztül a politikai és gazdasági változások hatnak a nyelvcserére (Woolard 1998. 12.). A szociolingvisztikai szakirodalom szerint az etnikai különállás és a jogokért folytatott aktív harc negatívan hat a nyelvcserére (lásd Baker 2001. 61.). Bánátban inkább a többség és a kisebbségek közötti harmonikus kapcsolatok fenntartását helyezik előtérbe. Egy ilyen ideológiai légkörben például az iskolaválasztásnál a nyelvhez kötődés mellett – vagy helyett – előtérbe kerülnek különféle „adok-kapok" számítások is.[27] Viszont szerintem a bánáti magyar nyelvűek körében a nyelvcsere csak lassan zajlik, mivel nem kerülnek választási (vagy magyar, vagy más) helyzetbe. Ahogy az egyik szülő (aki román iskolába fogja járatni a gyerekét) mondja: „megtanítom magyarul írni, olvasni, amennyi kell neki, mégis tudjon azt is".

Irodalom

Ács Zoltán 1996. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* Budapest: Kossuth

Balassa Iván 1989. *A határainkon túli magyarok néprajza.* Budapest: Gondolat

Bálint Sándor 1972. A Bánát településtörténetéből. *A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei,* 15: 5–13.

Baker, Colin 1992. *Attitude and Language.* Clevedon: Multilingual Matters

Baker, Colin 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism.* Clevedon: Multilingual Matters

Bakk Miklós–Bodó Barna 1999. Elitek, modellek, szerepek. *Korunk,* 4. http://www.hhrf.org/korunk/9904/4k12.htm

Barna Gábor 2000. Mentale Grenzen – verdoppelte Welten. In Hirschfelder, Gunther, Dorothea Schell & Adelheid Schrutka-Rechtenstamm (Hg.): *Kulturen – Sprachen – Übergänge.* Festschrift für H. L. Cox zum 65. Geburtstag. Wien: Böhlau Verlag, 643–656.

Barna Gábor (szerk.) 2002. *„Mária megsegített."* Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I. Devotio Hungarorum 9./I. Szeged: SzTE Néprajzi Tanszék

[26] A nyelvcsere a cikk elején említett demográfiai adatok alapján feltételezhető. Pontos megállapítása, alapos elemzése külön tanulmány témája lehetne.

[27] Vagy ahogy Baker (2001. 69.) fogalmaz: "When the personal balance sheet includes employment, educational and vocational success and interpersonal communication, the credit of positive attitudes towards language as a cultural and ethnic symbol is diminished by the costs of perceived prior needs and motives. Goodwill towards the language stops when the personal pay-off is limited."

Barna Gábor–Lönnqvist, Bo 2000. The Lost Future – die expatriierte Kultur. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 96. 121–143.

Batt, Judy 2001. *Between a Rock and a Hard Place – Multi-Ethnic Regions on the EU's New Eastern Frontier.* Sixth Meeting of the EESRG – 27–28 April 2001. http://www.crees.bham.ac.uk/research/eesrg/JBattpap.htm

Benő Attila 2003. Közigazgatás és anyanyelvhasználat. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében.* Budapest: Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 169–175.

Bodó Barna 1994. Bánság és az etnikai diskurzus. *Magyar Szemle,* 6: 625–654.

Bodó Barna 1997. Azonosulás, elitek, peremlét. *Kisebbségkutatás,* 4: 418–443.

Bodó Barna 1998. Belépés és szocializáció a bánsági székelyeknél. In: Bodó Barna (szerk.) *Nagyvárosi szorványok.* Szórvány füzetek. Temesvár: Szorvány Alapítvány, 77–83.

Cristea, Octav, Lațea, Puiu–Chelcea, Liviu 1997. Egy roma közösség etnikai megbélyegzettsége. *Antropológiai Műhely,* (11–12) 3–4: 47–58.

Chelcea, Liviu 1999. *Why Did the Banat Region Become Multicultural? Social Transformations and Collective Memory in a Romanian Region.* The Socrates Kokkalis Graduate Student Workshop: New Approaches to Southeast Europe: www.ksg.harvard.edu/kokkalis /GSW1/GSW1/07%20Chelcea.pdf.

Felföldi László 2002. A tánccal kapcsolatos ideológiák kutatása a Bánság hagyományos kultúrájában. In: Bodó Barna (szerk.) *Hagyomány és interkulturalitás.* Timişoara: Centrul de cultură şi artă al județului Timiş, 73–85.

Gal, Susan 1993. Diversity and Contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary. *Language in Society,* 22: 337–359.

Gal, Susan–Woolard, Kathryn 1995. Constructing Languages and Publics: Authority and Representation. *Pragmatics,* vol. 5, no. 2: 129–138.

Gal, Susan–Woolard, Kathryn (eds) 1995. *Special Issue on Constructing Languages and Publics. Pragmatics,* vol. 5, no. 2.

Gehl, Hans 1998. *Sprachgebrauch – Sprachanpassung: Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben.* Materialen 11. Tübingen: Institut für donauschwabische Geschichte und Landeskunde

Glück Jenő 2002. Az aradi zsidóság átrendeződése (1919–1944). *Kisebbségkutatás,* 2: 480–486.

Greffner, Otto 1996. *Das Banat und die Banater Schwaben. Kurzgefasste Geschichte einer deutschen Volksgruppe.* Weil am Rhein (A szerző kiadása)

Goebl, Hans-Nelde et al. 1996. *Contact Linguistics: An International Handbook of Contemporary Research.* Vol. II. Berlin: Walter de Gruyter

Hannonen, Pasi 2001. Broken Chains: German and Hungarian Conceptions of History and Ethnic Relations in the Romanian Banat. In: Hannonen, Pasi–Lönnqvist, Bo–Barna, Gábor (eds) *Ethnic Minorities and Power.* Helsinki: Fonda Publishing, 46–71.

Ilyés Zoltán 2000. Az etnikai kép változásai a vingai-járás falvaiban a 18. század elejétől napjainkig. In: Frisnyák Sándor (szerk.) *Az Alföld történeti földrajza.* Nyíregyháza: Az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete, 153–184.

Kontra Miklós 2000. Egy s más a kétnyelvűségről. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás.* Csíkszereda: Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, 59–75.

Kontra Miklós–Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségnek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.) *Magyarok és nyelvtörvények.* Magyarságkutatás könyvtára 26. Budapest: Teleki László Alapítvány, 3–10.

Kósa László 1977. Bánság. In: Ortutay Gyula (szerk.) *Magyar néprajzi lexikon.* Első kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 209–211.

Kovách Géza et al. (szerk.) 1997. *Az aradi magyar nyelvű oktatás 1919–1997 között.* Emlékkönyv. Arad: Aradi Alma Mater Alapítvány

Kupó Jenő 2002. Etnikumközi viszonyok néhány bánsági településen. In: Bodó Barna (szerk.) *Hagyomány és interkulturalitás.* Timişoara: Centrul de cultură şi artă al judeţului Timiş. 99–106.

König, Walter 1995. Die Deutschen in Rumänien seit 1918. In: Gerhard Grimm und Krista Zach (Hg.) *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte – Wirtschaft – Recht – Sprache.* Bd. 1. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 251–284.

Laihonen, Petteri 2001. Multilingualism in the Banat: Elite and Everyday Language Ideologies. In: Hannonen, Pasi–Lönnqvist, Bo–Barna, Gábor (eds) *Ethnic Minorities and Power.* Helsinki: Fonda Publishing, 11–45.

Langman, Juliet–Lanstyák István 2000. Language Negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian Minority. *Multilingua,* vol. 19, 1–2: 55–72 .

Lönnqvist, Bo 2000. Wo ist die 'Heimat' des Volkskundlers? In: *Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende.* Band 21. Wien: Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität, 141–148.

Neumann, Victor 1996. *Multicultural Identities in a Europe of Regions: The Case of Banat County.* Budapest: Collegium Budapest / Institute for Advanced Study. Discussion Papers, 34. (Magyarul megjelent a Multikulturális identitás a régiók Európájában – a Bánát példája címen. *Regio,* 1997. 3–4: 3–18.)

Niedzielski, Nancy–Dennis Preston 2000. *Folk Linguistics.* Trends in Linguistics, Studies and Monographs 122. Berlin: Mouton de Gruyter

Péntek János–Benő Attila 2003. Nyelvi jogok Romániában. In: Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 123–147.

Petersen, Carl et al. (Hg.) 1933. Artikel „Banat". In: *Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums.* Bd. 1. Breslau: Ferdinand Hirt, 207–296.

Pusztai Bertalan 2002. Értelmezések egyeztetése. Sűrű leírás Szent Antal képe alatt. In: Barna G.–Kótyuk E. (szerk.) *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből.* Budapest–Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék, 260–274.

Schieffelin, Bambi–Woolard, Kathryn–Kroskrity, Paul (eds) 1998. *Language Ideologies: Practice and Theory.* Oxford: Oxford University Press

Schödl, Günter 1995. Erinnerung und Analyse. Methodologische Bemerkungen zur südostdeutschen Geschichtsschreibung. In: Gerhard Grimm und Krista Zach (Hg.) *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte – Wirtschaft – Recht – Sprache.* Bd. 1. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 101–114.

Seewann, Gerhard 2000. *Ungarndeutsche und Ethnopolitik / A magyarországi németek és az etnopolitika.* Budapest: Osiris

Silverstein, Michael 1995. From the Meaning to the Empires of the Mind: Ogden's Orthological English. *Pragmatics,* vol. 5. no. 2., 185–196.

Szépe György 2003. Bevezető gondolatok a kelet-közép-európai nyelvi jogok vizsgálata elé. In: Nádor Orsolya–Szarka Laszló (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 7–12.

Toma, Alina 1998. Grenzen und Perspektiven einer Sprache und Kultur – die Lage des Deutschen im Rumänischer Banat. In: Hans Gehl (Hg.) *Sprachgebrauch – Sprachanpassung: Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben.* Tübingen: Institut für donauschwabische Geschichte und Landeskunde, 46–91.

Varga E. Árpád 1998. *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből.* Budapest: Püski

Weber-Kellermann, Ingeborg 1978. *Zur Interethnik: Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn.* Frankfurt am Main: Suhrkamp

Woolard, Kathryn 1998. Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. In: Schieffelin, B.–Woolard, K.–Kroskrity, P. (eds) *Language ideologies: Practice and Theory.* New York: Oxford University Press, 3–47.

Zatykó, Vivien 1995. Hungarian-Bulgarians? Ethnic Identity and the Process of Acculturation among the Bulgarians of the Banat Region. In: Teppo Korhonen (ed.) *Encountering Ethnicities: Ethnological Aspects on Ethnicity, Identity and Migration.* Helsinki: SKS, 139–199.